Sternberg tehetség-kritériumai

Dr. Tóth László

***Tehetség, 20* (3), 3-4. (2012)**

Robert J. Sternberg, az amerikai Yale Egyetem pszichológia professzora szerint ahhoz, hogy valaki tehetségesnek minősüljön, öt kritériumnak kell eleget tennie. Az általa „a tehetség pentagonális implicit elméletének" nevezett elképzelésben ez az öt kritérium a következő: (1) kiválóság, (2) ritkaság, (3) produktivitás, (4) demonstrálhatóság, (5) értékesség.

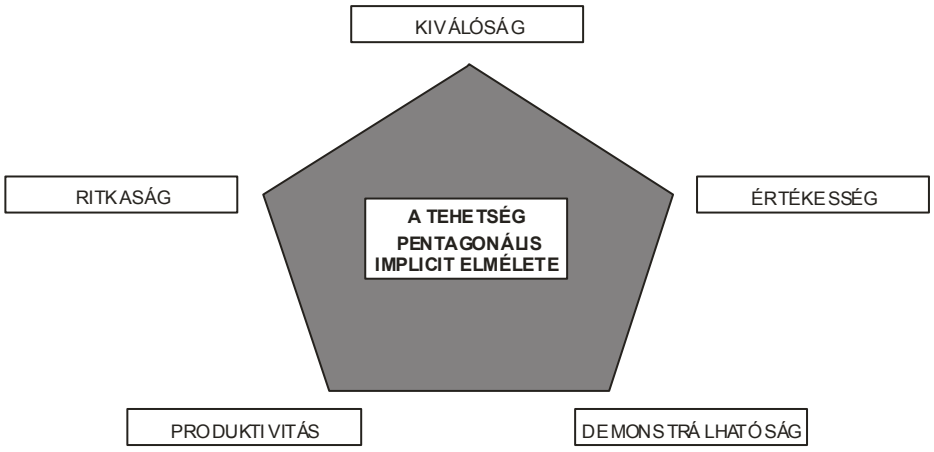

(1) A *kiválóság* kritériuma azt jelenti, hogy az egyénnek egy vagy több területen a kortársaihoz képest különbnek kell lennie. Hogy mennyivel különbnek, az területenként eltérő lehet, de akármilyen területről is legyen szó, a tehetséges egyént mindig úgy látják, mint aki sokkal jobb valamiben. A „kortársaihoz képest" megszorítást azért kell alkalmazni, mert a megítélés attól függ, hogy kiknek a képességeihez viszonyítunk. Például az a 10 éves gyermek, aki nagyon magas pontszámot ér el az intelligenciatesztben, a hasonló korúak körében kiválónak számít, de ha a pontszámát a nála öt évvel idősebbekkel hasonlítjuk össze, már nem találjuk kiemelkedőnek.

Olykor a kiválóság megítéléséhez egynél több vonatkoztatási csoportra is szükség lehet. Például egy tehetségfejlesztő osztályban mindegyik tanuló tehetséges a kortársaihoz képest, de saját csoportjukhoz képest már nem. Ha közülük a leggyengébbet vesszük, nem is tűnik tehetségesnek. Bárki megmondja, aki már tanított tehetségfejlesztő osztályban, hogy a normál osztályból a tehetségfejlesztő osztályba bekerülő tanulók korábbi önbizalma, magabiztossága milyen hamar elillan, amikor szembesülnek azzal, hogy az előző osztályukban szilárdan őrzött csúcsteljesítő státuszukat elvesztették.

(2) A *ritkaság* kritériumának értelmében tehetségesnek az számít, aki egy olyan jellemző tekintetében mutat magas szintet, ami a kortársainak körében ritka. A ritkaság kritériumát azért kell hozzátenni a kiválóság kritériumához, mert ha az egyén valamiben kiváló, de sokan vannak, akik az adott dologban kiválóak, akkor az egyént nem tekinthetjük tehetségesnek. A mondás is azt tartja, hogy a vakok országában félszemű a király. Vagyis: az a képesség, ami egy bizonyos körben nagyra értékelt és ritka, egy másik körben esetleg csak átlagos.

(3) A *produktivitás* kritériuma azt jelenti, hogy az egyénnek valamit produkálnia kell abban a dimenzióban, amiben őt nagyra értékelik. Vegyük egy szépségverseny résztvevőit! Miért van az, hogy az ítészek nem csupán a részvevők megjelenését, a kinézetét veszik figyelembe, hanem azt is, miként válaszolnak a feltett kérdésekre? Ha egyszer szépségversenyről

van szó, miért nem elég a szépség? Azért, mert a szépségnek nincs valamilyen látható vagy megelőlegezhető produktuma. A versenyzőknek bizonyítaniuk kell, hogy amellett hogy szépek, tudnak is valamit. Ezzel szemben egy tanulmányi versenyen semmi más nem számít, csak a helyesen megoldott feladatok, vagyis az, amit a versenyzők produkálnak. Másképpen fogalmazva, a kiválóságnak valamilyen teljesítményben kell megnyilvánulnia. Ha nem mutat fel semmit, legyen bármilyen kiváló és ritka képességgel rendelkező, nem mondhatjuk rá, hogy tehetséges.

(4) A *demonstrálhatóság* kritériuma azt jelenti, hogy az egyénnek egy adott területen való kiválósága demonstrálható legyen olyan tesztekkel, amelyek az adott jellemzőt érvényes és megbízható módon mérik. Nem elég tehát valakiről azt állítani, hogy tehetséges, egzakt módszerekkel bizonyítani is kell, hogy valóban rendelkezik azzal a képességgel, amelynek alapján tehetségesnek ítélhető.

(5) Az *értékesség* kritériuma azt mondja ki, hogy a tehetségesnek tartott egyénnek olyan területen kell nyújtania kiváló teljesítményt, amit a környezete nagyra értékel. Vegyünk például egy egyetemi tanárt, aki évente több cikket is publikál különböző tudományos folyóiratokban, ám ezeknek az írásoknak nincs visszhangja. A hasonló kvalitású szakemberek ugyan elolvassák a cikkeit, de nem hivatkoznak rá. Pedig az illető bizonyára páratlan intelligenciával és nagy tudással rendelkezik, ráadásul produktív is. Ha viszont a közleményei nem vetnek fel új kérdéseket, nem ösztönöznek további kutatásokra, akkor nem képviselnek értéket, így a tudóstársai nem fogják tehetségesnek tartani.

Lehet, hogy sokaknak nem tetszik a fentebb leírt relativista álláspont – írja Sternberg. Mégis, az ilyen és ehhez hasonló implicit elméletek azok, amelyek megteremtik az alapot a tehetségesek azonosítását szolgáló legjobb gyakorlati módszerek kidolgozásához.

De mi a helyzet az iskolai tehetségfejlesztő programoknál? Mennyiben érvényes rájuk Sternberg pentagonális elmélete? Tegyük fel, adott általános iskolába ezer tanuló jár, és egy évfolyamon négy osztály van! Most az alsó tagozattól eltekintünk, hiszen tehetségfejlesztő programokat jobbára felső tagozatban szoktak szervezni. Tegyük fel továbbá, hogy valamilyen módszerrel az ötödik évfolyamon két osztályra való, tehetségesnek mondott tanulót válogattak ki, s ez a nagyjából hatvan tanuló vesz részt felmenő rendszerben az iskola tehetségfejlesztő programjában! Azt mondják rájuk: tehetségesek. De tehetségesek-e a sternbergi kritériumok szerint? Bizony nem. Az még elmegy, hogy a kortársaikhoz képest kiválóak. Bizonyára így van, különben nem lettek volna kiválasztva. És mi van a ritkasággal? Mi az a ritka dolog, ami ennél a 60 fős társaságnál megvan, de a másik két ötödikes csoportnál nincs meg? Itt már elakadunk. Az IQ lenne? Mi van akkor, ha a kiválogatott két osztály mindegyik tanulójának magasabb az IQ-ja, mint a másik két ötödikes csoportnak? Lehet ugyan magasabb, de nevezhető-e ez ritkának akkor, amikor egy évfolyam százhúsz tanulójának a fele magasabb IQ-val rendelkezik? Nyilván nem nevezhető. Akkor talán minden kiválogatott tanuló másban kiváló? Hatvan tanuló hatvanféle területen kiváló? Ez megfelelne ugyan a ritkaság kritériumának, de lehetne hatvan főnek hatvanféle tehetségfejlesztő programot szervezni? Mind a hatvanféle tehetség magas színvonalon produkálna? Lehetne mérni egzakt módon mind a hatvanféle képességet? Mind a hatvanféle kiváló, ritka, produktív és demonstrálható képesség egyformán értékes lenne a környezet szemében? Ismét csak nem a válasz. Akkor van-e értelme egyáltalán az iskolai tehetségfejlesztő programoknak? Szerintünk igen, de ha a sternbergi kritériumokat vesszük, akkor nincs. Most már csak az a kérdés, hogy miből fakad ez az ellentmondás.

Abból, hogy Sternberg olyan kritériumokat állít fel, amelyeknek a tömegoktatásban lehetetlen megfelelni. De nem is helyes ezt megcélozni. A tehetséggondozás, tehetségfejlesztés Termannal kezdődően nem csupán egy szikár szakterület, hanem egy mozgalom is, aminek a célja, hogy a jó képességet felismerje, és jobbá tegye. Ez a mozgalom nem arra törekszik, hogy egy értékesnek tartott területen a földkerekség legkiválóbbját megkeresse, hanem arra,

hogy ha valakiben ott lapul a jó képesség, azt megtalálja, felszínre hozza és gondozza. És ez így van Sternberg hazájában, az Egyesült Államokban is.

Veszélyesnek és ezért átgondolandónak tartjuk viszont azt az álláspontot, hogy mindenki tehetséges valamiben. Ez meg a ló túlsó oldala. Ha így lenne, akkor minden iskolában csak tehetségfejlesztő programok lennének, hovatovább a „tehetség" szóra nem is lenne szükség, mert a múltban is, most is és a jövőben is minden iskola fejleszteni akart, akar és akarni fog. Igaz, hogy mindenkinek meg lehet találni azt az oldalát, amiben a legjobb, de ettől még nem feltétlenül tehetséges az illető. Ha például Pistikének kettesei, hármasai vannak, egyedül földrajzból van mindig négyese, akkor Pistike földrajzból tehetséges? Nyilván nem, de ettől még igaz, hogy Pistike földrajzból a legjobb a többi tantárgyához viszonyítva. Fel lehetne-e hozni Pistikét földrajzból olyan szintre, hogy az iskolák közötti, netán az országos földrajz versenyen induljon? Valószínűleg nem.

Mindezek ellenére nem állítjuk, hogy a sternbergi modell hasznavehetetlen. Inkább egy olyan törekvésnek fogható fel, amely erősen szűkíteni kívánja a tehetségesnek tekinthetők körét. Erre a célra az általa felállított öt kritérium – legalábbis első olvasatban – kétségkívül alkalmasnak tűnik. Például az ifjú Liszt Ferenc mind az öt kritériumnak megfelelne. Csak kérdés, hogy hány ilyen formátumú fiatalra akadna a Sternberg-féle tehetség-halászat.

Ugyanakkor többszöri elolvasás után kezdjük úgy érezni, hogy a sternbergi öt kritérium és az ezekre írt példák valahol sántítanak. Például a szerző külön kritériumoknak veszi a kiválóságot, a produktivitást és a demonstrálhatóságot. De honnan tudjuk adott személyről, hogy kiváló valamiben? Onnan, hogy ezt demonstrálja, feltehetően többször, tehát egyúttal produktív is. Vagy: mi a helyzet az egyetemi tanár példájával? A valóság az, hogy az egyén nem is jut el az egyetemi ranglétrán az egyetemi tanárságig, ha nem tud hivatkozásokat felmutatni. Emellett az egyetemi tanárok többnyire már nem fiatalok, elég furcsa lenne egy hatvanéves professzorra azt mondani, hogy tehetséges. Érdemes tehát tüzetes vizsgálatnak alávetni a tehetség pentagonális implicit elméletét, mielőtt a tehetség egyedüli igaz modelljeként fogadnánk el.

Felhasznált irodalom

Sternberg, R. J. (1993): Procedures for identifying intellectual potential in the gifted: A perspective on alternative „metaphors of mind". In: Heller, K. A., Mönks, F. J., Passow, A. H. (Eds.), *International Handbook of Research and Development of Giftedness and Talent.* Oxford: Pergamon Press. 185–207.

A szerző egyetemi docens, a Debreceni Egyetem Pszichológiai Intézete Pedagógiai Pszichológiai Tanszékének vezetője